

# MAȘINĂRII INFERNALE

Cine nu îl cunoaște din romanele anterioare pe Ian McEwan\* (sau Ian „Macabre”, după porecla sa britanică, dobândită nu în afara oricărui merit imediat după publicarea primelor sale cărți), își poate închipui cu ușurință că speculația din *Mașinării ca mine...*, cu aspectul ei de science-fiction (poate prea lesne) pliabil pe obsesiile postumaniste ale *homo deus*-ului mileniului III, mizează destul de previzibil – și pragmatic – pe reiterarea unor arhetipuri și problematizări care apar de fapt în câmpul ficțiunii cu destul de multe decenii în urmă – dacă este să ne gândim numai la corifeii literaturii de anticipație precum Isaac Asimov, cu *Eu, robotul* (culegere de povestiri apărută în 1950) sau la Philip K. Dick, cu al său notoriu *Visează androizii oi electrice?* (publicat în 1968), la modul remarcabil în care cei doi (ca puncte de turnură majoră în coordonatele esențiale ale genului) reușesc să declare deschis cazul complicat al eticii AI ca etică alternativă. Sau altfel spus, am tinde să ne imaginăm rapid o „poveste” care gravitează fără să mai poată oferi prea multe surprize în jurul unor subiecte (altfel, serioase) devenite platitudinile favorite ale anilor din anticamera lui 2020: profuza rețea tematică a postumanismului (cu simplificările și denaturările aferente), teoriile (iarăși, altfel, extrem de provocatoare) ale lui Yuval Noah Harari și discursurile publice de avertizare (practicate de Musk, Gates sau chiar Hawking) privind progresele înregistrate în domeniul inteligenței artificiale generale, cu tot siajul lor de clișee și interpretări stereotipate. Această agitație intelectuală pre-2020, concentrată în jurul figurii angoasant-fascinante a mașinii conștiente, putea foarte bine să readucă în vizorul publicului – și/sau al scriitorului atentist – discursurile ficționale memorabile (precum cele ale celor doi clasici ai SF-ului pomeniți mai sus) care au explorat în trecut chestiunea „moralității ambigue a inteligenței artificiale” (citatul evidențiat aici este preluat chiar de pe coperta a patra a *Mașinăriilor...*). Însă pentru cei care îl cunosc pe „macabru” copil teribil din *Grădina de ciment* sau *Mângâieri străine* este cu siguranță limpede încă de dinainte de a deschide cartea că McEwan poate să fie orice altceva decât prozaic.

Critica de întâmpinare nu a întârziat, de altfel, să sesizeze că *Mașinării ca mine...* satisface, poate în primul rând, gustul pentru stranietatea aparte cu care acel McEwan de început de carieră, Ian „macabru”, și-a atras cititorii. Fi-

rește, doza așteptată de monstruos este livrată și aici, dar tipul de efect urmărit nu mai este chiar tratamentul de șoc din primele romane; invaziv, da, însă comprimatele prescise sunt cu eliberare prelungită. Imaginați-vă doar că este vorba despre un cuplu (Charlie și Miranda) care își cumpără un android antropomorf experimental (Adam); că acesta din urmă este proiectat să funcționeze ca un simulacru perfect al vieții și conștiinței umane (chiar dacă inițial inadvertențele inevitabile dintre modelul „original” și copie îi conferă o alură când ușor morbidă, când amenințătoare, când naivă, când caraghioasă). Mai imaginați-vă și că achiziția se face cu lejeritatea cu care unii dintre noi ne-am cumpăra, poate, o combinație de tip „2 în 1” între un factotum domestic și un *party game* de tipul „Cards Against Humanity”. Numai că aici este vorba de o „jucărie supremă”, cum îi spune, semnificativ, protagonistul-narator în debutul romanului [p.12]: dotat cu inteligență artificială generală, acest neo-Adam are capacitatea de a se automodela identitar prin intermediul abilităților sale cognitive cu totul formidabile, destinate „învățării automate” – iar prima decizie pe care o ia este să își dezactiveze... butonul de dezactivare. Cele care vor urma vor constitui, însă, adevărata surpriză. În orice caz, se poate intui deja și fără a cunoaște întreaga istorie că, într-adevăr, pornind din acest punct, „o tragedie [este] posibilă, dar în nici un caz plictiseală” [p.14] și că până în final, în amar-acidul stil clasic McEwan, aventura acestui *ménage à trois* improbabil se dovedește (sau devine) mai mult decât „un joc de societate pentru oribili” (ca să folosesc aici în continuare metafora „cărților de joc împotriva umanității”) – sau pentru iresponsabili blazați.

Se poate bănuși, de asemenea, și că (pe modelul postuman al ceea ce Francesca Ferrando numește *the AI takeover* – „preluarea puterii de către inteligența artificială”), imitația (inițial naiv-grotescă) ajunge repede să depășească la modul cel mai rușinos și în direcții nebănuite originalul: nu doar în ceea ce privește „biologia”, viteza de procesare și memorare a datelor, abilitățile de predicție bazate pe calcule probabilistice, dar și la nivel emoțional, intelectual, iar în cele din urmă, etic. Sigur, de aici nu lipsește nici atât de caracteristicul sarcasm (britanic): de pildă, protagonistul, Charlie, se trezește într-o bună zi încornorat de „jucăria” lui „supremă”, care juisează ejaculând dintr-un rezervor cu

apă distilată plasat în fesa dreaptă și lasă „miros de componente electronice calde pe așternuturi” [p.124]. Însă dialogul intertextual lizibil al lui McEwan atât cu Asimov și Dick, cât și cu profeții îngrijorați ai omului-zeu nu este doar o înfloritură sau o glumiță cultă, ci o nouă, veritabilă linie de dialog: replicanții lui McEwan nici nu se împiedică în schematismul propriilor judecăți morale ca la Asimov – dimpotrivă, reușesc să sesizeze umanismul profund al relativismului etic, chiar dincolo de ceea ce rasa umană este dispusă să tolereze – și nici nu își doresc drept consecință firească a conștiinței proprii superiorității (așa cum o face la Philip K. Dick) prelungirea duratei de viață prestabilite – din nou, dimpotrivă: demonstrează o bizară tentație spre auto-anihilare. Mai degrabă o interogație cât se poate de serioasă (dacă nu o judecată de valoare) asupra moralității ambigue a inteligenței umane se insinuează treptat în conștiința cititorului, cu atât mai mult cu cât în final s-ar putea să se trezească simpatizând, în ciuda propriei logici și raționalități, cu... „eroii negativi” ai „poveștii” (în măsura în care așa ceva există în sensul tradițional al termenului), căzând astfel victimă, involuntar, propriilor „setări de fabricație”.

De altfel, nu este cu siguranță o întâmplare nici faptul că acțiunea este plasată într-o Londră alternativă a anilor '80, în care Margaret Thatcher pierde răsunător confruntarea armată pentru dominația asupra insulelor Falkland și apoi scaunul din Downing Street numărul 10, iar laburistul Tony Benn, ajuns un prim-ministru dezamăgitor, cade victimă unui atac al Armatei Republicane Irlandeze. La fel de neîntâmplător este și faptul că această lume alternativă bizară, deși aflată cu câțiva pași buni înaintea noastră la nivel tehnologic, nu ne este nici pe departe complet străină: „La începutul anilor 1970, comunicarea digitală încetase să mai fie o înlesnire, devenind o corvoadă zilnică. (...) Softul de recunoaștere vocală, un miracol al anilor 1950, se transformase de mult într-o povară, populații întregi sacrificându-și ore întregi în fiecare zi pentru lungi solilocvii. Interfața minte-mașină, fructul exotic al optimismului anilor 1960, nu mai trezea nici interesul unui copil. (...) Ce s-a ales de căștile pentru îmbunătățire cognitivă, de frigiderule vorbitoare înzestrate cu simțul mirosului? Au împărțășit soarta mousepad-ului, a planificatoarelor personale Filofax, a cuțitului electric, a setului pentru fondue. Viitorul venea peste noi. Jucăriile noastre noi-nouțe începeau să ruginească până să apucăm să le aducem acasă, și viața continua ca mai înainte” [p.14]. Sigur, nu este prima dată când McEwan construiește un astfel de cronotop straniu și familiar totodată, aproape oniric. Însă aici, prezența fizică a acestui univers alternativ răsturnat pare să trimită, în fapt, spre contrariul său: spre senzația aproape tangibilă a unei lipse reale și totale de alternativă în privința potențialelor traiectorii viitoare ale conștiinței umane. Spectrul prezenței atotputernice a unei fatalități sau predeterminări oarbe – să-i spunem „presetări”,

ori „setări din fabrică – acest sinonim contemporan pentru destin” [p.15]? – devine aproape material: civilizația umană pare să se îndrepte și aici, ca și în lumea noastră, de dincoace de universul narativ, spre un blocaj insurmontabil la nivelul conștiinței, spre limita superioară a unei cenzuri non-transcendentale, indiferentă la micile conflagrații pierdute sau câștigate de unul sau altul dintre combatanți, la progresul tehnologic pe care îl înregistrăm sau nu, ori la zona din spectrul politic aflată la putere. În acest sens, romancierul englez pare să se înscrie, venind dinspre ficțiune și cu o perspectivă proprie, în discuția despre viziunea extrem-deterministă a unui Sam Harris, investigând posibilitățile relaționării ideii de autoconștientizare a unor bariere mentale insurmontabile cu noțiunea socială de dreptate/legalitate sau – la nivel individual – de moralitate.

Ca atare, în ciuda „ambalajului postumanist” de suprafață, nu potențialitățile inteligenței artificiale constituie în acest roman preocuparea esențială, punctul central de interes, ci propriile noastre iresponsabilități și contradicții etice, defectele noastre logice și emoționale aparent incontrolabile, așa cum o va sugera și personajul Alan Turing (în realitate, inventatorul „testului Turing” pentru inteligența artificială generală) în finalul cărții. În definitiv, cartea poate fi citită fără îndoială și ca o critică a ludicității nechibzuite care pare să definească dintotdeauna și pentru totdeauna ființa umană: este de remarcat că ea se împletește subtil cu cele mai dramatice evenimente narrative, că jocul inconștient cu viețile sau destinele altora este inextricabil legat de tragediile ulterioare. Însă dacă gravitatea (uneori naivă) a lui Adam îl va împinge cu adevărat să invidieze talentul pentru joc al micului Mark (băiețelul pe care cuplul hotărăște să îl adopte) în așa măsură încât să-și dorească să îl înlăture, ori dacă această propensiune ludică se poate converti într-o salvare sau într-o damnare definitivă a rasei umane, rămâne să o descopere fiecare pe cont propriu. Cititorul își va găsi singur răspunsul la întrebarea dacă omul este până la urmă „o mașinărie extraordinară” sau una infernală, dacă „mașinăria minunată” [p.304], „splendidă” [p.309] din finalul cărții este sau nu oglinda sa. În ceea ce mă privește, recunosc că lectura mi-a provocat ritmic, aproape nemotivat, un scurtcircuit cerebral bizar, care făcea să îmi revină intermitent în memorie acest pasaj sublim care deschide *Mașinăria infernală* a lui Jean Cocteau: „Zei există. Ei sunt diavolul”. Sau poate că posibila substituție a subiectului colectiv din cele două propoziții simple de mai sus cu *homo deus*-ul profețit de Harari ar putea însemna generarea unui sens cu totul nou al expresiei.

\*Ian McEwan, *Mașinării ca mine și oameni ca voi*, traducere din limba engleză și note de Dan Croitoru, Editura Polirom, Iași, 2019.